

ri, eserlerin yazma nüshaları hakkında geniş bir giriş yazısı ile birlikte yayımlanmıştır (Tahran-Paris 1983, 2. bs.). Eser Mehmet Kanar tarafından *Tasavvufî İnsan Meselesi* (İstanbul 1990) adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir. 8. *Menâzilü's-sâ'irîn*. Tanrı'ya doğru çıkılacak mânevî yolculuktaki konakları gösteren dört ciltten ibaret bu eserin bir nüshası Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndedir (nr. 4899).

BİBLİYOGRAFYA :

Azîz Neseîfî, *Kitâbü'l-İnsânî'l-kâmil* (nşr. Marjân Molé), Tahran 1403/1983, nâşirin önsözü, s. 1-57; Hüseyin Baykara, *Mecâlisü'l-üşşâk*, Kanpûr 1314, s. 115 vd.; *Keşfü'z-zunûn*, I, 844, 888; II, 951, 1580, 1805-1806; *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 580; Hidâyet, *Mecma'u'l-fuşâhâ*, I, 869; a.mlf., *Riyâzü'l-ârifîn*, Tahran 1316 hş., s. 175; Safâ, *Edebiyyât*, III/2, s. 1223-1225; Hüseyin Nasr, *Nazar-ı Mütefekkîrân-ı İslâm der Bâre-i Tabî'ât*, Tahran 1345, bk. Fihrist; Mübed Keyhüsrev İsfendiyâr, *Debistân-ı Mezâhib* (nşr. Rahîm Rızâzâde-i Melik), Tahran 1362 hş., I, 44; F. Meier, "Das Problem der Natur im esoterischen Monismus des İslâm", *Erano-Jahrbuch*, XIV, Zurich 1946, s. 149-227; a.mlf., "Die Schriften des 'Azîz-i Nasafî", *TAnz.*, sy. 52 (1953), s. 125-182.

İBRAHİM DÜZEN

AZİZÂN

(عزیزان)

Hâcegân tarikatının
Ali Râmîtenî'ye
(ö. 715/1315)
nisbet edilen bir kolu
(bk. ALİ RÂMİTENİ).

AZİZ-BİLLÂH

(العزیز بالله)

Ebû Mansûr
Nizâr b. el-Muizz-Lidîmîllâh
(ö. 386/996)

Beşinci Fâtîmî halifesi
(976-996).

14 Muharrem 344'te (10 Mayıs 955) Mehdiye'de doğdu. 972'de babasıyla birlikte Kahire'ye geldi. Kardeşi Abdullah'ın ölümü (974) üzerine babası Muiz-Lidîmîllâh tarafından veliyah tayin edildi. Babası 18 Aralık 975 tarihinde ölünce Fâtîmî tahtına çıktı ve 9 Ağustos 976'da resmen halife ilân edildi. Fâtîmîler Mısır'ı zaptettikten sonra burada tahta çıkan ilk halife odur.

Azîz-Billâh'ı meşgul eden en önemli iki mesele Emîr Aftegin ve Karmatîler oldu. Dimaşk'ta bağımsızlığını ilân eden Türk Emîri Aftegin, halifenin Dimaşk'ı teslim etmesi için yaptığı teklifi, "Ben

kılıç zoruyla aldığım bir beldede başkasına boyun eğmem" diyerek reddetti. Halife, Emîr Aftegin ve Karmatîler'le savaşmak için gönderdiği ordunun bozguna uğraması üzerine bizzat sefere çıktı; 977'de Aftegin'i esir aldı ve ona çok iyi davrandı, hatta bazı rütbeler tevcih etti. Bu zafere rağmen Aftegin'in adamlarından Kassâm Suriye'deki hâkimiyetini sürdürdü. Halife daha sonra Bekcûr'u Halep'i zaptetmek üzere görevlendirdi. Fakat Bekcûr askerlerinin ihaneti yüzünden ağır bir yenilgiye uğradı. Halife bundan beş yıl sonra Halep'e Mengü Tegin kumandasında yeni bir ordu gönderdi. Mengü Tegin Halep'e yardıma gelen Bizans ordusunu mağlûp ettikten sonra şehri on üç ay kuşattı. Bunun üzerine İmparator II. Basileios büyük bir orduyla Fâtîmîler'e karşı harekete geçti. Bizans ordusu yaklaşık Fâtîmî kuvvetleri geri çekildi. Halife Azîz-Billâh yeni bir ordu hazırlayıp sefere çıkmak üzereyken Bilbîs'te vefat etti (28 Ramazan 386/14 Ekim 996). Na'şî Kahire'ye götürülüp orada defnedildi. Yerine oğlu Hâkim-Biemrillâh geçti.

Azîz-Billâh hoşgörüsüyle ünlü bir halifeydi. Özellikle gayri müslimlere geniş bir hürriyet tanıdı. Ancak devlet yönetiminde yahudi ve hıristiyanlara yer vermesi, bu arada İsâ b. Nasturus'u vezirliğe, Manasah b. Ephraim'i de Suriye başkâtipliğine getirmesi müslümanlar arasında hoşnutsuzluğa sebep oldu. Azîz bu hoşnutsuzluğu gidermek için bazı gayri müslim devlet memurlarını görevden aldı. Fakat bunlar kısa bir süre sonra saraydaki nüfuzlarını kullanarak tekrar eski mevkilerine döndüler. Devlet idaresi kuvvetli bir ordunun desteğine sahip olduğundan gayri memnun müslümanlar istemeyerek de olsa yönetime boyun eğmek zorunda kaldılar.

Azîz-Billâh Fâtîmî halifelerinin en iyileri ve en zekilerinden biridir. Fâtîmî Devleti en geniş sınırlarına onun devrinde ulaştı. Atlas Okyanusu'ndan Kızıldeniz'e kadar uzanan topraklarda, Yemen'de, Mekke'de ve hatta Ukaylîler'in hâkimiyetindeki Musul'da bile adına hutbe okuttu. Onun zamanı refah, bolluk, dinî müsamaha ve kültürün zirvede olduğu bir dönemdir. Ezher Camii'ni de önemli bir ilim merkezi haline getiren odur. Aynı zamanda kitaplara olan merakıyla da tanınan Azîz-Billâh çok sayıda kütüphaneyi binlerce cilt kitapla doldurmuştur. Özellikle saray kütüphanesi o devrin en büyük kütüphanelerinden biriydi ve ri-

vayete göre sarayın kırk odası raflar konularak kitaplara tahsis edilmişti. Kütüphanede bir kısmı müellif nüshası olmak üzere fıkıh, hadis, dil, gramer, tarih, siyasetnâme ve kimya gibi çeşitli ilim dallarında yazılmış çok değerli eserler vardı. Eserlerin sayısı hakkında 200.000 ile 2 milyon arasında değişen rakamlar verilmektedir. *Kitâbü'd-Deyârât* adlı eserin müellifi Şâbüştî de bu kütüphanede hâfız-ı kütüb* olarak görevlendirilmişti. Daha sonraki Fâtîmî halifeleri döneminde de önemini koruyan bu kütüphanedeki 100.000 cilt kitap, 580'de (1184) Selâhaddin-i Eyyübî devrinin mümtaz âlimi Kadî el-Fâzıl'ın kurmuş olduğu Fâzılıyye Medresesi'ne nakledilmiştir. Kaynakların belirttiğine göre babası Muiz-Lidîmîllâh gibi Azîz-Billâh da birkaç dil bildirdi.

İmar faaliyetleriyle de yakından ilgilenen Azîz-Billâh Kasrüzzeheb, Kasrûlbahr, Câmiü'l-Karâfe gibi saray ve camiler, köprü, kanal ve rıhtımlar yaptırdı. Bu yüzden devlet hazinesi çok ağır bir yük altına girmişti. Azîz-Billâh her sahada lüks ve israfa kaçmış, nâdir bulunan şeylere düşkünlüğünü ve ava olan merakını tatmin için Sudan'dan muhtelif av hayvanları getirtmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû Târîhi Dimaşk* (nşr. H. F. Amedroz), Beyrut 1908, s. 13, 14-22, 27-35, 38-45; İbn Hammâd, *Ahâbâru mülûki Bent 'Ubeyd ve şretühüm* (nşr. et-Tihâmî Nakara — Abdülhalîm Üveysî), Riyad 1401/1980, s. 93-94; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, XVIII, 16-17; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 663, 667, 696-700, 709; IX, 7-9, 17-18, 34, 37, 54, 58, 77, 85, 88-90, 110, 116-118; İbn Hallikân, *Vefeyât*, V, 371-376; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, I, 239-233; Safedî, *el-Vâfi*, XXII, 174; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 282, 292, 320; İbn Haldûn, *el-İber*, Beyrut 1399/1979, IV, 56 vd.; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, I, 39, 96-97; III, 348-349, 354-356, 359-360, 363, 365, 379, 485-486; IV, 164, 269; Makrîzî, *el-Hıta*, I, 354, 379-380, 408, 451, 457, 468, 470; II, 157, 268, 277, 284-285, 318, 341, 366; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, IV, 112-174; İbn İyâs, *Bedâ'î'u'z-zühûr*, I/1, s. 192-197; Emîn Muhammed Talî, *Aslû'l-muwaḥḥidîne'd-dürûz ve uşûlühüm*, Beyrut 1961, s. 60-61; Hittî, *İslâm Tarihi*, IV, 994-995; H. İbrâhîm Hasan, *Târîhu'd-devleti'l-Fâtîmiyye*, Kahire 1981, s. 156-164, 429-430; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm*, Kahire 1984, III, 167-170; O'Leary, *A Short History of the Fatimid Khalifate*, Delhi 1987, s. 115-122; İsmail E. Erünsal, "İslâm Medeniyetinde Kütüphaneler", *Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1989, XIV, 230-231; N. A. Koenig, "Azîz Billâh", *İA*, II, 152-154; E. Graefe, "Fâtîmîler", *İA*, IV, 523-524; M. Canard, "al-'Azîz Bi'llâh", *EI* (İng.), I, 823-825.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN